

MAVZU.TASHQI IQTISODIY FAOLIYAT STATISTIKASI

Reja:

- Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida tushuncha
- Tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasi metodologiyasi va uning vazifalari
- Tashqi iqtisodiy faoliyatni tavsiflovchi ko'rsatkichlar
- Tashqi savdoda tovarlar importi va eksporti, uni statistik o'rganish
- Tashqi savdoda baholarning shakllanish xususiyatlari
- Milliy hisoblar tizimida tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasi

1. Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida tushuncha

- Tashqi iqtisodiy aloqa - bu turli mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar bo'lib, iqtisodiy naf ko'rish maqsadida olib boriladi. Bu munosabatlar quyidagi shakllarda bo'ladi:
- xalqaro savdo-sotiq;
- ishlab chiqarish kooperatsiyasi;
- kapital migratsiyasi;
- ishchi kuchi migratsiyasi;
- o'zaro to'lovlar va hisob valyuta operatsiyalari va boshqalar.
- Savdo-sotiq xalqaro iqtisodiy munosabatlarda etakchi o'rinda turadi va bu jahon bozorida o'z ifodasini topadi.
- Bugungi kunda jahon savdosiga faqatgina yuqori o'sish sur'atlarigina emas, balki tarmoq va hududiy tuzilishidagi o'zgarishlar ham xosdir. Bu o'zgarishlarni ikkita holat bilan izohlash mumkin.
- Birinchidan, xalqaro savdo tarkibida xom ashyo, yonilg'i, oziq-ovqat mahsulotlarining hissasi kamaymoqda. Ilm talab sohalarining mahsulotlari va xizmatlarining hissasi esa ortib bormoqda.
- Ikkinchidan, tayyor mahsulotlar va xizmatlar bozoridagi o'rinlar nisbati o'zgarmoqda. Jahon yalpi eksportida AQSh hissasining pasayishi va aksincha, Yaponiya, Germaniya, yangi industrial davlatlar hamda ayrim rivojlanayotgan davlatlar hissalarining ortib borishida namoyon bo'lmoqda.

- Ishlab chiqarishning xalqaro kooperatsiyalashuvi xalqaro mehnat taqsimotining asosiy rivojlanish yo'nalishlaridan hisoblanadi. Bunday kooperatsiyaning asosi bo'lib ishlab chiqarish kuchlarining o'sish darajasi va mamlakat ichida yoki tashqarisida bo'lishidan qat'iy nazar alohida korxonalar o'rtasida barqaror xo'jalik aloqalarining shakllanishidir.
- Xalqaro iqtisodiy aloqalarda davlatlararo kapital migratsiyasi, uni taqsimlash barqaror o'sishni faol omili bo'lib xizmat qiladi. Iqtisod baynalmilallashgan sari kapital faoliyati milliy doiradan chiqib xalqaro mazmun kasb etadi. Mamlakatlararo kapital eksporti yuz beradi.

2. Tashqi iqtisodiy faoliyatni tavsiflovchi ko'rsatkichlar

- Tashqi iqtisodiy aloqalarni tahlil qilishda makroiqtisodiy statistika quyidagi ko'rsatkichlarni hisoblaydi.
- xalqaro savdo-sotiqni tavsiflovchi ko'rsatkichlar;
- xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyasini tavsiflovchi ko'rsatkichlar;
- xalqaro kapital migratsiyasini ifodalovchi ko'rsatkichlar;
- xalqaro ishchi kuchi migratsiyasini tavsiflovchi ko'rsatkichlar;
- o'zaro to'lovlar va hisob valyutalari operatsiyalarini ifodalovchi ko'rsatkichlar.
- Xalqaro iqtisodiy munosabatlarda savdo-sotiq etakchi o'rin tutadi va bu jahon bozorida quyidagi ko'rsatkichlarda o'z ifodasini topadi (1-jadval).

1-jadval

Tashqi savdo-sotiqni tavsiflovchi ko'rsatkichlar

- Regionning eksport kvotasi (KE)

$$K_{\varepsilon} = \frac{\varepsilon}{\text{YaIM}} \cdot 100$$

$$J_{\varepsilon} = K_{\varepsilon_1} : K_{\varepsilon_0}$$

- E - eksport hajmi
- YaIM - yalpi ichki mahsulot
- JE – eksport indeksi
- KE₀ va KE₁ – bazis va joriy davrlarda eksport kvota darajalari

- Regionning real eksport kvotasi (KRE)

$$K_{P\Xi} = \frac{\Xi}{CM} \cdot 100$$

$$J_{P\Xi} = K_{P\Xi_1} : K_{P\Xi_0}$$

- SM – regionning sof mahsuloti
- JRE - real eksport indeksi
- KRE₀ va KRE₁- bazis va joriy davrlarda import darajalari

- Regionning import kvotasi (KI)

$$K_{И} = \frac{И}{ЯИМ} \cdot 100$$

$$J_{И} = K_{И_1} : K_{И_0}$$

- E - eksport hajmi
- YaIM - yalpi ichki mahsulot
- JE – eksport indeksi
- KEO va KE1- bazis va joriy davrlarda import darajalari

- Importning mamlakat iste'molidagi salmog'i (KDI)

$$K_{dM} = \frac{M_i}{\sum MC_i} \cdot 100$$

- M_i – i mahsulot importi
- - mazkur i mahsulotning mamlakatdagi jami istemoli

- Regionning tashqi savdo kvotasi (KTS)

$$K_{TC} = \frac{0,5(E + I)}{YIM} \cdot 100$$

- Bu ko'rsatkich E va I hajmining yarmisining YaIM da bo'lgan nisbatini ifodalaydi

- Xalqaro raqobatbardoshlik koeffitsienti (KRB)

$$K_{PB} = \frac{\mathcal{E} - \mathcal{I}}{TCO}$$

$$J_{PB} = K_{PB_1} : K_{PB_0}$$

- TSO – tashqi savdo oboroti
- JRB – xalqaro raqobat-bardoshlik indeksi
- KRB0 va KRB1- bazis va joriy davrlardagi raqobatbardoshlik darajalari

- Import koeffitsienti (KI)

$$K_{И} = \frac{И_i}{ИЧ_i - Э_i}$$

$$J_{И} = K_{И_1} : K_{И_0}$$

- I_i – mazkur i mahsulot importi
- E_i - mazkur i mahsulot eksporti
- ICh_i - mazkur i mahsulotni ishlab chiqarish
- J_I – import indeksi
- KI_0 va KI_1 - bazis va joriy davrlarda import darajalari

- Jon boshiga to'g'ri kelgan savdo oboroti (KA)

$$K_A = \frac{TCO}{\bar{A}}$$

- \bar{A} - aholining o'rtacha soni

- Regionning xalqaro savdo-sotiqdagi salmog'i (KTSO)

$$K_{TCO} = \frac{P_{TCO}}{\mathcal{K}_{TCO}} \cdot 100$$

$$J_{dB} = K_{TCO_1} : K_{TCO_0}$$

- RTSO – regionning tashqi savdo oboroti
- JTSO – jahonning tashqi savdo oboroti
- JdP – regionning tashqi savdo oborotdagi salmog'ining indeksi

- Eksport (ing. export, lot. exportare - chetga chiqarish) deganda tovarlar, xizmatlar va kapitalni tashqi bozorga chiqarish tushuniladi.
- Eksport kvota* deganda muayyan tovar (xizmat, kapital)ni eksportga belgilangan hajm (hissa)da ishlab chiqarish va etkazib berish tushuniladi.
- Import (lot. importo – olib kelish) – deganda ichki bozorda sotish uchun mamlakatga xorijiy tovarlar, texnologiya, kapital kiritish va xizmatlar keltirish tushuniladi.
- Import kvota - bu har yili mamlakatga keltirishga ruxsat berilgan xorijiy mahsulot hajmini miqdor jihatdan cheklab qo'yishdir.
- Tashqi savdo oboroti (TSO) eksport (E) va import (I) yig'indisidan tashkil topadi:

$$TCO = Э + И$$

- Eksport bilan import o'rtasidagi tafovut savdo qoldig'ini () beradi:

- *

$$\Delta_{TSO} = Э - И$$

- **Квота** - бу умумий ишлаб чиқариш, сотиш, импорт, экспорт ва бошқа ижтимоий фаолият соҳаларида келишув асосида ҳар бир иштирокчи учун жорий қилинадиган ҳисса. У халқаро битимларга биноан амалга оширилади.

- Agar eksport importdan ko'p bo'lsa, u holda tashqi savdo qoldig'i musbat, aksincha, ya'ni eksport importdan kam bo'lsa, u holda savdo qoldig'i manfiy bo'ladi. Keyingi holat tashqi balansining defitsitli, ya'ni taqchilli balans ekanligidan dalolat beradi.
- Eksport va import o'rtasidagi nisbatlarni turli yondashuvlarda statistik tahlil qilish maqsadida quyidagi ko'rsatkichlar hisoblanadi (2-jadval).

2-jadval

Tashqi savdo oboroti elastikligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar

No	Ko'rsatkichlar	Hisoblash tartibi	Izoh
1.	Eksport elastikligi(EE)	$\varepsilon_{\varepsilon} = \frac{\Delta \varepsilon}{\varepsilon} : \frac{\Delta \text{ЯИМ}}{\text{ЯИМ}}$	$\Delta \varepsilon$ - eksport o'simi ε - eksport hajmi ΔYaIM - yalpi ichki mahsulot o'simi
2.	Eksportning ilgarilash koeffitsienti (KE)	$K_{\varepsilon} = J_{\varepsilon} : J_{\text{ЯИМ}}$	J_{ε} - eksport indeksi $J_{\text{ЯИМ}}$ - YaIM indeksi
3.	Import elastikligi(EI)	$\varepsilon_{\text{И}} = \frac{\Delta \text{И}}{\text{И}} : \frac{\Delta \text{ЯИМ}}{\text{ЯИМ}}$	$\Delta \text{И}$ - import o'simi И - import hajmi
4.	Importning ilgarilash koeffitsienti (KI)	$K_{\text{И}} = J_{\text{И}} : J_{\text{ЯИМ}}$	$J_{\text{И}}$ - import indeksi
5.	Koordinatsiya indeksi (JK)	$J_{\text{К}} = J_{\varepsilon} : J_{\text{И}}$ $K_{\text{НМ}} = \varepsilon : \text{И}$	$K_{\text{НМ}}$ - koordinatsiya nisbiy miqdori

- $EE > 1$ va $JE > JYaIM$ bo'lishi mazkur mamlakatda tovarlar eksportining ularni ishlab chiqarishga nisbatan tezroq o'sganligidan dalolat beradi. Bu albatta ijobiy hol.
- $EI > 1$ va $JI > JYaIM$ bo'lishini esa har doim ham ma'qul deb bo'lmaydi. Chunki mamlakat o'z ehtiyojini qondirish uchun o'zida ishlab chiqarishdan ko'ra tovarlarni chetdan olib kelishiga harakat qilgan bo'ladi.